

Любімава, Ю.С. Народнае дэкаратыўна-прыкладное мастацтва як сродак удасканалення працэсу эстэтычнага выхавання малодшых школьнікаў / Ю.С. Любімава // Весці БДПУ. Сер. 1. Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2004. – № 2. – С. 14–17.

УДК 37.036:745

**НАРОДНАЕ ДЭКАРАТЫЎНА-ПРЫКЛАДНОЕ МАСТАЦТВА
ЯК СРОДАК УДАСКАНАЛЕННЯ ПРАЦЭСУ
ЭСТЭТЫЧНАГА ВЫХАВАННЯ МАЛОДШЫХ ШКОЛЬНІКАЎ**

Любімава Ю.С.

Анотацыя. Разглядаюцца роля, месца і функцыі народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва ў эстэтычным выхаванні малодшых школьнікаў. Аналізуецца змест работы па азнаямленні вучняў пачатковых класаў з народнай культурай беларусаў. Вызначаюцца ўмовы, формы і метады эстэтычнага выхавання малодшых школьнікаў сродкамі народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва ў сучасных сацыяльна-культурных умовах.

Праблема фарміравання асноў эстэтычнай культуры ў вучняў актуалізуецца ў сучаснай педагагічнай навуцы ў сувязі з гуманізацыяй працэсу адукацыі (К.У. Гаўрылавец, М.І. Латыш, У.Ц. Кабуш, В.П. Коцікава, Л.Е. Раманенка і інш.). Ідзе актыўны пошук эфектыўных сродкаў эстэтычнага выхавання ў сучасных умовах. Іх выкарыстанне ў вучэбна-выхаваўчым працэсе дапаможа рэалізаваць задачы фарміравання ў асобы патрэбнасці ў далучэнні да сістэмы культурных каштоўнасцей, што адлюстроўваюць багацце агульначалавечай, сусветнай і нацыянальнай культуры.

Неабходнасць выкарыстання выхаваўчага патэнцыялу нацыянальнай культуры абумовіла вывучэнне беларускага народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва як сродку эстэтычнага выхавання асобы. Л.Б. Гаруновіч, В.С. Заброцкая, В.А. Лабачэўская, Л.Е. Раманенка, Я.М. Сахута, В.С. Цітоў і іншыя вучоныя разглядаюць народнае мастацтва

перш за ўсё з пазіцыі культуралагічнага і этнапедагагічнага падыходаў. Вядучым у падыходах выступае палажэнне, згодна якому народнае мастацтва абвешчаецца неад'емнай часткай культурнай спадчыны нацыі.

У шырокім сэнсе народнае мастацтва – гэта ствараемыя народам на аснове калектыўнага творчага вопыту, нацыянальных традыцый і існуючыя ў народзе паэзія, музыка, тэатр, танец, архітэктура, выяўленчае і дэкаратыўна-прыкладное мастацтва [1, с. 183].

Народнае дэкаратыўна-прыкладное мастацтва – галіна народнай творчасці, якая ўключае выраб па-мастацку аформленых прылад працы, хатніх рэчаў, побытавага абсталявання, транспартных сродкаў, мэблі, посуду і інш. [2, с. 252]. Яно гарманічна спалучае утылітарныя, практычныя функцыі вырабаў з мастацкімі задачамі, што дасягаецца праз умелае карыстанне дэкаратыўнымі магчымасцямі матэрыялу, прастату кампазіцыі, выразнасць мастацкай мовы.

Паколькі сутнасць народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва заключалася ў матэрыяльным забеспячэнні і абслугоўванні паўсядзённых бытавых патрэб чалавека, яно натуральна ўключалася ў працэс жыццядзейнасці і, як пацвярджаюць даследаванні Г.П. Арловой, Г.А. Барташэвіч, Г.Н. Волкава [3] і А.А. Грымаця [4], з даўніх часоў з'яўлялася дзейным выхаваўчым сродкам народнай педагогікі.

Спецыфіку выхаваўчых магчымасцей народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва ўпершыню абгрунтаваў у 20-х гг. ХХ ст. А.В. Бакушынскі. Важную ролю народнага мастацтва ў эстэтычным выхаванні ў розныя часы адзначалі філосафы: М.М. Бахцін, С.І. Гесэн і М.С. Каган, мастацтвазнаўцы: І.Я. Багуслаўская, Г.К. Вагнер, В.С. Воранаў, М.А. Някрасава, А.Б. Салтыкоў; вучоныя-педагогі: Г.А. Грыбоўская, В.С. Кузін, Г.В. Лабунская, Т.С. Камарова, Б.Ц. Ліхачоў, Ю.В. Максімаў, Б.М. Няменскі, Л.Р. Савянкова, Н.П. Сакуліна, Т.Я. Шпікалава, Б.П. Юсаў.

Важную ролю сродкаў народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва ў арганізацыі працэсу эстэтычнага выхавання малодшых школьнікаў

абгрунтавалі беларускія вучоныя В.У. Буткевіч, А.А. Грымаць, В.П. Коцікава, Л.Е. Раманенка, В.А. Салееў, М.А. Шкуратава і інш. На думку даследчыкаў, народнае мастацтва мае асаблівую каштоўнасць як сродак эстэтычнага выхавання вучняў пачатковых класаў: на аснове знаёмства з народнай творчасцю дзеці вучацца адчуваць і разумець прыгожае, засвойваюць эталоны прыгажосці. Так, у працэсе слухання казкі малодшыя школьнікі атрымоўваюць першыя ўяўленні аб добрым і злым; пры ўспрыманні твораў дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва яны адчуваюць радасць, задавальненне ад выразных жывапісных колераў, багацця фарбаў, разнастайнасці відаў і матываў, пранікаюцца пачуццём павагі да народных майстроў, якія стварылі гэтыя рэчы, у выніку ў дзяцей узнікае інтарэс да народнай культуры, імкненне навучыцца ствараць прыгожае.

Аналіз бібліяграфічных крыніц з пазіцыі культуралагічнага (этнапедагагічнага) і дзейснага падыходаў дазваляе канстатаваць, што ўключэнне дзіцяці малодшага школьнага ўзросту ў розныя віды мастацкай дзейнасці, заснаваныя на матэрыяле народнай творчасці, – адна з галоўных умоў паўнаўдаснага і эфектыўнага эстэтычнага выхавання і развіцця мастацка-творчых здольнасцей вучняў пачатковых класаў.

Аспект праблемы эстэтычнага выхавання малодшых школьнікаў, звязаны з выяўленнем і абгрунтаваннем метадычных асноў знаёмства вучняў пачатковых класаў з беларускім народным дэкаратыўна-прыкладным мастацтвам, распрацоўвалі С.Ф. Гагарына, Л.Б. Гаруновіч, В.М. Данілаў, В.П. Коцікава, Б.М. Маршак, Н.Д. Мінц і інш. Асноўнай формай далучэння вучняў пачатковых класаў да традыцыйнай мастацкай творчасці, лічаць даследчыкі, з'яўляюцца ўрокі выяўленчага мастацтва і мастацкай працы.

Інавацыйныя вынікі навуковых даследаванняў названых аўтараў пакладзены ў аснову новых вучэбных праграм па выяўленчым мастацтве і мастацкай працы, распрацаваных з мэтай аптымізацыі зместу і метадыкі эстэтычнага выхавання і мастацкай адукацыі ва ўмовах рэформы школы ў Рэспубліцы Беларусь [5]. Адзначым, што ў пераўтварэнні нарматыўнай

дакументацыі выразна вызначылася тэндэнцыя інтэграцыі працэсаў выяўленчай дзейнасці, мастацкай працы і эстэтычнага развіцця малодшых школьнікаў.

Выкарыстанне метаду аналізу пры вывучэнні зместу праграм для пачатковай школы дазваляе сцвярджаць, што распрацоўшчыкі сучасных вучэбных праграм па выяўленчым мастацтве і мастацкай працы падыходзяць да ўваходжання дзіцяці ў свет народнага мастацтва з прынцыпова новых пазіцый: змест работы па азначаных школьных дысцыплінах накіраваны не толькі на спасціжэнне твораў народнага мастацтва і іх асаблівасцей, але і на іх глыбокае разуменне і адчуванне. Інавацыйным, на наш погляд, з'яўляецца ўключэнне ў змест вучэбных праграм асноў культуралагічнай падрыхтоўкі малодшых школьнікаў на матэрыяле беларускага народнага мастацтва; выраб шматлікіх дэкаратыўна-прыкладных аб'ектаў з прымяненнем разнастайных традыцыйных тэхналогій і далейшае абавязковае ўключэнне гэтых вырабаў у побыт класа, школы ці выкарыстанне іх у якасці сувеніраў, наглядных дапаможнікаў [6, с. 32].

Засваенне малодшымі школьнікамі ведаў аб айчынай мастацкай культуры, фарміраванне ўяўленняў аб ролі мастацтва ў жыцці грамадства, развіццё здольнасцей эмацыянальна ўспрымаць, правільна ацэньваць творы рознах відаў беларускага выяўленчага і дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва, выхаванне актыўных эстэтычных адносін да народных традыцый праз мастацкую творчасць – усё гэта асноўныя задачы выкладання выяўленчага мастацтва і мастацкай працы ў пачатковых класах агульнаадукацыйнай школы Рэспублікі Беларусь.

Змест урокаў выяўленчага мастацтва па азнаямленні малодшых школьнікаў з асновамі народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва прадугледжвае як успрыманне рэчаіснасці і твораў мастацтва, так і практычную дзейнасць вучняў, якая ўключае дэкаратыўную работу на плоскасці і стварэнне аб'ёмных прадметаў.

Абапіраючыся на аналіз літаратуры, перадавы педагогічны вопыт, вынікі ўласнага педагогічнага эксперыменту ў пачатковай школе, зробім аналіз тэхналагічных і метадычных асаблівасцей працы настаўніка і вучняў па вызначаных напрамках у сучасных умовах.

Як адзначалася, у пачатковых класах азнаямленне вучняў з творамі народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва ажыццяўляецца і ў ходзе практычнай работы, і ў працэсе гутарак аб творчасці народных майстроў, разглядзе іх твораў. Варта акцэнтаваць увагу на тым, што ўжыванне вербальных і наглядных метадаў накіравана на развіццё ў малодшых школьнікаў мастацкага ўспрымання. Пад кіраўніцтвам настаўніка вучні паступова даведваюцца аб характэрных выразных сродках народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва, іх выкарыстанні ў народных творах.

Аналіз структуры працэсу мастацкага ўспрымання малодшых школьнікаў дазволіў выдзеліць кампаненты, на развіццё якіх неабходна звярнуць увагу на ўроках успрымання твораў народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва:

- *спагадлівасць да твораў мастацтва*, якая праяўляецца ў малодшых школьнікаў як у здольнасці адчуць настрой яго твораў, так і ў разуменні таго, якім чынам колер, памер, форма, матэрыял твора выкарыстоўваліся майстрам для ажыццяўлення задумы;

- *імкненне выразіць свае адносіны да твора мастацтва*, якое фарміруецца ў актыўным абмеркаванні прадмета мастацтва (пры аналізе мастацкіх твораў, у час гутарак, дыскусій);

- *уяўленні і веды аб мастацтве*, аб'ём якіх зафіксаваны ў праграме ў выглядзе вучэбных задач і патрабаванняў да ўзроўню ведаў.

У вучэбнай праграме па выяўленчым мастацтве прадугледжана знаёмства малодшых школьнікаў з наступнымі відамі народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва: народнай цацкай, распісам, вышываннем, ткацтвам, саломпляценнем, керамікай; пашырэнне ўяўленняў

вучняў аб рабоце народных майстроў, аб разнастайнасці традыцыйных мастацкіх тэхнік.

У даследаваннях Т.Я. Шпікалавай [7] даказана заканамернасць таго, што асновай вывучэння твораў народнага мастацтва з'яўляецца *развіццё ўспрымання мастацкага вобраза*. Агульнавядомым выступае і тое, што ў народным мастацтве дэкаратыўны вобраз увасабляе не адзінкавае, а агульнае – «відавое», «родавае» (ліст, кветка, дрэва, птушка, конь і г. д.). Менавіта навукова абгрунтаваным з'яўляецца той метадычны падыход, пры якім у працэсе ўспрымання твораў народнага мастацтва настаўнік спецыяльна выдзяляе вобразы-тыпы твораў традыцыйных мастацкіх рамёстваў, што адлюстроўваюць міфалагічныя і эстэтычныя ўяўленні народа. Так, Н.М. Сакольнікава рэкамендуе выдзяляць вобраз птушкі, дрэва жыцця, жанчыны-маці, знакі-сімвалы зямлі, вады, сонца, якія можна ўбачыць у розных мастацкіх тэхніках: вышыўцы, ткацтве, карункапляценні, роспісе па дрэве, метале і інш. [1, с. 186–187].

Такім чынам, можна зрабіць важную педагагічную выснову аб неабходнасці звяртання ўвагі малодшых школьнікаў на вобразнае рашэнне, улік асаблівасцей матэрыялу, выразнасць формы і прапарцый, колеравае рашэнне рэчы, а таксама рытм, кампазіцыю арнаменту і яго сувязь з формай і прызначэннем вырабу пры ўспрыманні і аналізе на ўроку канкрэтнага твора народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва.

Спынімся яшчэ на адным аспекце праблемы. Мастацкі вобраз твора народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва часта звязаны са знакавай выявай арнаменту. Як сведчаць даследаванні ў галіне культуралогіі, гісторыі і этнаграфіі, у народным мастацтве знакі звычайна з'яўляюцца сімваламі. Гэта перш за ўсё матывы салярных знакаў, неба, дажджу, ураджаю. Вядома, што прамая лінія ў арнаментах многіх народаў свету абазначала зямлю, хвалістая – ваду, ромб быў знакам поля, а крыж – ахоўнікам ад цёмных сіл. Даказана, што ў арнаменце чалавек выражаў свае ўяўленні аб жыцці, прыгажосці,

любві, шчасці; у працэсе складання ўзораў народны майстар пісаў цэлыя фразы, якія мелі містычную аберагальную функцыю.

Каб малодшыя школьнікі маглі больш глыбока адчуць сутнасць народнага дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, выразней зразумець яго ролю ў жыцці народа, варта *акцэнтаваць увагу на семантыцы знакавага строя беларускага арнаменту* і паступова знаёміць з ёй вучняў. У гэтым заключаецца адно з сучасных патрабаванняў да выкладання выяўленчага мастацтва ў пачатковай школе ў культуралагічнай парадыгме.

Для развіцця мастацкага густу рэкамендаваны паказ настаўнікам розных прадметаў дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, якія бываюць ва ўжытку і ўпрыгожваюць побыт чалавека, – вышытыя ручнікі, узорыстыя тканіны, народныя цацкі з гліны, саломы. Пры наглядным паказе педагогу пажадана выкарыстоўваць не толькі фотаздымкі, рэпрадукцыі і слайды, але і дэманстраваць сапраўдныя рэчы народнага дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, якія могуць быць сабраны ў працэсе пазакласнай мастацка-краязнаўчай работы.

Сучасныя тэхналогіі па азнаямленні малодшых школьнікаў з народным дэкаратыўна-прыкладным мастацтвам маюць наступную асаблівасць. Пасля азнаямлення з творам народнага мастацтва і асновамі тэхналогіі, па якой ён выраблены, дзеці не капіруюць успрынятыя ўзоры, а вучацца творча выкарыстоўваць народныя мастацкія традыцыі ва ўласнай дэкаратыўна-прыкладной дзейнасці па стварэнні арыгінальнага мастацкага вобраза.

Дэкаратыўна-прыкладная дзейнасць вучняў пачатковых класаў складаецца з *дэкаратыўнай работы на плоскасці* (складанне ўзораў, упрыгожванне сілуэтаў прадметаў арнаментам, маляванне прадметаў побыту і г. д.) і *дэкаратыўнага раішэння аб'ёмнага прадмета* (дэкаратыўная лепка, мастацкае канструяванне, работа з прыроднымі матэрыяламі і г. д.).

Выбар матэрыялаў і прылад працы для ажыццяўлення дэкаратыўна-прыкладной дзейнасці на ўроках выяўленчага мастацтва залежыць ад канкрэтнай мастацкай тэхнікі, у якой выконваецца работа. Для выканання

работы на плоскасці часцей за ўсё выкарыстоўваюцца папера, алоўкі, гуаш, акварэль, васковыя крэйды, туш. Для стварэння работ у аб'ёмнай пластыцы ўжываюцца папера, кардон, клей, пластылін, гліна, ніткі, прыродныя матэрыялы і інш. Паколькі кожная мастацкая тэхніка асаблівым чынам развівае ў вучняў пачатковых класаў пэўныя ўменні і якасці, на ўроках выяўленчага мастацтва пажадана перыядычна чаргаваць розныя віды дэкаратыўна-прыкладной дзейнасці.

З мэтай фарміравання ўяўленняў малодшых школьнікаў аб *«мастацкім вырашэнні рэчы»*, яе дэкаратыўнай функцыі, настаўнік можа паведаміць аб тым, як народныя майстры ўпрыгожваюць прадметы побыту: выбар матэрыялу, формы і ўпрыгажэнні вызначаюцца перш за ўсё прызначэннем дадзенай рэчы. Акрамя таго, як адзначае Н.Д. Мінц, *«важна, каб дзеці засвоілі галоўную асаблівасць гэтага віду мастацтва: аздабленне заўсёды мае практычнае прызначэнне і непарыўна звязана з прадметам, які яно ўпрыгожвае»*¹ [8, с. 86]. Менавіта таму дэкаратыўна-прыкладная дзейнасць павінна мець утылітарную накіраванасць, развіваць у вучняў мастацкі густ, эстэтычную і тэхнічную культуру выканання.

Важна звярнуць увагу на прынцыповае адрозненне ў сучаснай методыцы арганізацыі дэкаратыўна-прыкладной дзейнасці на ўроках выяўленчага мастацтва і працоўнага навучання (тэхналогіі). Хоць некаторыя практычныя заданні дэкаратыўнага характару па абедзвюх дысцыплінах маюць падабенства (аплікацыя, канструяванне з паперы, фольгі, дроту, работа з прыродным матэрыялам), галоўнай задачай, якая вызначае тэхналогію і методыку правядзення ўрока выяўленчага мастацтва, з'яўляецца *стварэнне кожным вучнем уласнага арыгінальнага мастацкага вобраза*. Таму навыкі вырэзвання, згінання, склейвання выпрацоўваюцца на ўроках працоўнага навучання, а на ўроках выяўленчага мастацтва іх выкарыстоўваюць у якасці сродкаў для стварэння мастацкага вобраза.

¹ Тут і далей цытаты з рускай мовы на беларускую падаюцца ў перакладзе аўтара артыкула.

Спынімся на палажэнні, якое адлюстроўвае сутнасць метадалогіі сучаснай парадигмы далучэння малодшых школьнікаў да народнага мастацтва. Вывучэнне асноў традыцыйных рамёстваў – выцінанкі, вышывання, ткацтва, саломалляцення, інкрустацыі саломкай, роспісу і інш. – ажыццяўляецца сёння з прыняцця новых пазіцый: мэтай з'яўляецца азнаямленне з культурай і светапоглядам народа, яго ўяўленнямі аб прыгажосці і парадку светабудовы. Авалоданне асновамі традыцыйных мастацкіх тэхналогій вырабу твораў народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва на практыцы з'яўляецца пры гэтым толькі сродкам у дасягненні мэты эстэтычнага выхавання і мастацкага развіцця асобы малодшага школьніка.

ЛІТАРАТУРА

1. Сокольникова, Н.М. Изобразительное искусство и методика его преподавания в начальной школе: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Н.М. Сокольникова. – 2-е изд., стереотип. – М.: Академия, 2002. – 368 с.
2. Народная культура Беларуси: энцикл. давед. / пад агул. рэд. В.С. Цітова. – Мн.: БелЭн, 2002. – 432 с.
3. Волков, Г.Н. Этнопедагогика: учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений / Г.Н. Волков. – М.: Академия, 1999. – 168 с.
4. Грымаць, А.А. Народная педагогіка беларусаў: метаад. дапам. / А.А. Грымаць, Л.М. Варанецкая, У.В. Пашкевіч. – Мн.: Выд-ва Ул. М. Скакун, 1999. – 256 с.
5. Изобразительное искусство и художественный труд: подгот., I–III, V–VII кл.; VIII–IX кл. шк. с общеэстет. уклоном: программы сред. общеобразоват. шк. с рус. яз. обучения / Н.Д. Минц, О.Ф. Таланцева, В.Н. Данилов, М.А. Шкуратова; М-во образования Респ. Беларусь. – Мн.: НМЦентр, 2000. – 176 с.
6. Любімава, Ю.С. Зварот да айчынай мастацкай спадчыны / Ю.С. Любімава // Пачатк. шк. – 2002. – № 7. – С. 32–35.

7. Шпикалова, Т.Я. Народное искусство в художественном образовании и эстетическом воспитании в средней общеобразовательной школе: теоретическое обоснование системы обучения и воспитания, пути ее реализации: автореф. дис.... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Т.Я. Шпикалова; Моск. гос. пед. ин-т им. В.И. Ленина. – М., 1988. – 33 с.

8. Изобразительное искусство в начальных классах: пособие для учителя / Б.П. Юсов, Н.Д. Минц, Г.С. Лепский [и др.]; под ред. Б.П. Юсова, Н.Д. Минц. – Минск: Народная асвета, 1992. – 192 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ